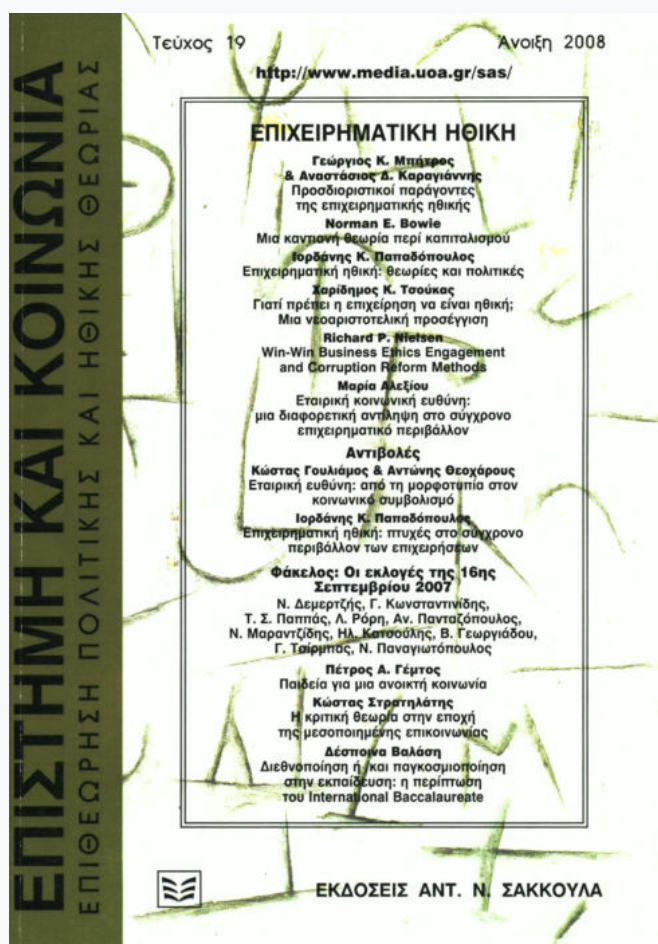

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 19 (2008)

Επιχειρηματική ηθική

Το αίνιγμα του αντισημιτισμού και της "τελικής λύσης"

Πέτρος Θεοδωρίδης

doi: [10.12681/sas.677](https://doi.org/10.12681/sas.677)

Copyright © 2015, Πέτρος Θεοδωρίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Θεοδωρίδης Π. (2015). Το αίνιγμα του αντισημιτισμού και της "τελικής λύσης". *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 19, 389–402. <https://doi.org/10.12681/sas.677>

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΟΚΙΜΙΟ

Το αίνιγμα του αντισημιτισμού και της ‘τελικής λύσης’

Max Horkheimer (1939/ [1985] 2006). *Οι Εβραίοι και η Ευρώπη*, εισαγ.-μτφρ.: Φ. Τερζάκης, επίμετρο Στ. Ροζάνης, Χρ. Αργυρόπουλος, Αθήνα: Έρασμος-Οι ιδέες, αρ. 13, σελ. 39.

Michel Foucault (1977/2002). *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας. Παραδόσεις 1976*, μτφρ.: Τ. Δημητρούλια, πρόλογος Στ. Ροζάνης, Αθήνα: Ψυχογιός, σελ. 355.

Laurence Rees (2005/2006). *Αουσβιτς, Οι Ναζί και η τελική λύση*, μτφρ.: Κ. Κρίσης, Αθήνα: Πατάκης, σελ. 376.

Πέτρος Θεοδωρίδης*

Προσπαθώντας να ερμηνεύσουμε το αίνιγμα της τελικής λύσης δηλαδή της απόλυτης φρίκης του Ολοκαυτώματος, μπορούμε να καταφύγουμε – μεταξύ άλλων–σε τρία βιβλία, γραμμένα σε διαφορετικές χρονικές περιόδους και μεταφρασμένα, σχετικά πρόσφατα, στα ελληνικά.

Το πρώτο είναι το άρθρο του Max Horkheimer *Οι Εβραίοι και η Ευρώπη*, που γράφτηκε τον Σεπτέμβριο του 1939 και δημοσιεύτηκε την ίδια χρονιά στο περιοδικό του Ινστιτούτου Κοινωνικής Έρευνας, το *Zeitschrift Für Sozialforschung*, που ο εξόριστος τότε στη Νέα Υόρκη κύκλος της Φρανκφούρτης συνέχιζε να εκδίδει στα γερμανικά. Σύμφωνα με την εισαγωγή του μεταφραστή (Φ. Τερζάκης), στον κύκλο του Ινστιτούτου της Φρανκφούρτης εμφανίζονται τότε δύο αντιτιθέμενες αναλύσεις για τον φασισμό: ο νομικός Franz Neumann και οι μαρξιστές της προηγούμενης γενιάς A.R.L. Gurland και Otto Kirchheimer θεωρούσαν ότι ο φασισμός ήταν η μορφή της πολιτικής οργάνωσης που ιδίαζε στο ιμπεριαλιστικό στάδιο του καπιταλισμού, με την απορύθμιση όλων των ορθολογικών διαμεσολαγήσεων που χαρακτήριζαν τη φιλελεύθερη πολιτική σφαίρα. Ο εσωτερικός όμως πυρήνας του Ινστιτούτου, με πρώτο τον Friedrich Pollock τον οποίο ακο-

---

* Πολιτικός επιστήμονας.

λούθησαν οι Horkheimer και Adorno, διείδε ότι το γνώρισμα του φασισμού δεν ήταν ένα έλλειμμα ορθολογικότητας αλλά μάλλον η υπερβολή του εργαλειακού ορθολογισμού που χαρακτηρίζει ανέκαθεν την κεφαλαιοκρατική οικονομία και την αστική κοινωνία ως κοινωνία της αγοράς.

Για τον Horkheimer, ο νεωτερικός αντισημιτισμός υπήρξε ο προάγγελος της ολοκληρωτικής τάξης πραγμάτων που αναδύθηκε μέσα από τη φιλελεύθερη Ευρώπη. Το ολοκληρωτικό καθεστώς δεν είναι παρά το προηγούμενο αστικό καθεστώς, χωρίς τις αναστολές του. Ο φασισμός είναι η αλήθεια της σύγχρονης κοινωνίας που 'στερεοποιεί' τις ακραίες ταξικές διακρίσεις τις οποίες παράγει αναπότρεπτα ο νόμος της υπεραξίας. Η 'ίση και δίκαιη ανταλλαγή' οδηγήθηκε ως τον παραλογισμό, δηλαδή στο ολοκληρωτικό καθεστώς. Έτσι, ακόμη και η βιτρίνα της οικονομίας της αγοράς προδίδει τη χρεοκοπία της. Οι διαφημιστικές ταμπέλες σε όλες τις χώρες είναι τα λαμπρά της μνημεία: τα πλήθη, σαν τα παιδιά, ξεγελιούνται, πιστεύουν ότι σαν ανεξάρτητα υποκείμενα έχουν την ελευθερία να διαλέξουν ό,τι οι ίδιοι θέλουν. Αλλά η εκλογή τους είναι, ήδη, σε μεγάλο βαθμό υπογορευμένη. Καθώς ο αγοραστής έχει ήδη μάθει να ερμηνεύει τη διαφήμιση ως γενικά συνθήματα στα οποία δεν πρέπει κάποιος να εναντιώνεται, εθίζεται στην πειθαρχία.

Στη σκέψη του Horkheimer, η διαφήμιση βρίσκει το αληθινό της πρόσωπο στις φασιστικές χώρες. Στις αφίσες οι άνθρωποι ανακαλύπτουν τι πραγματικά είναι: 'στρατιώτες'. Έτσι η διακυβέρνηση αποκτά νέο νόημα: αντί για υπάλληλους ρουτίνας, χρειάζονται οργανωτές με φαντασία και ανελέητους επόπτες. 'Στον όψιμο καπιταλισμό', λέει ο Horkheimer, 'όλοι μεταμορφώνονται πρώτα σε αποδέκτες κοινωνικών παροχών και ύστερα σε πειθαρχημένους οπαδούς'. Η επιδίωξη του κέρδους καταλήγει σε αυτό που ανέκαθεν ήταν: *επιδίωξη κοινωνικής ισχύος*. Η αληθινή ταυτότητα του νόμιμου ιδιοκτήτη των μέσων παραγωγής αντανακλάται στο πρόσωπο του φασίστα αρχηγού των ταγμάτων εργασίας. Στις φασιστικές χώρες, ο οικονομικός συγκεντρωτισμός προχωρά ταχύτατα και ενσωματώνεται στην πρακτική μιας μεθοδικής βίας. Η οικονομία εκχωρεί τη δύναμή της στους οικονομικά ισχυρούς. Με την εξάλειψη της ανεργίας δεν διαλύθηκε η απομόνωση των ανθρώπινων πλασμάτων, καθώς 'ο φόβος της ανεργίας έχει μεταμορφωθεί σε φόβο του κράτους'. Έτσι, τα εθνικιστικά ξεσπάσματα έγιναν το επιτρεπόμενο υποκατάστατο της επανάστασης. Για τον Horkheimer

τον 1939, ο πιο βασικός λόγος της *απάθειας* με την οποία ανέχονται οι μάζες τον φασισμό είναι η *κυνική ελπίδα* ότι μπορεί αυτός να αποσπάσει κάτι από τα γύρω ανίσχυρα κράτη, κάτι από το οποίο θα μπορούσε να επωφεληθεί ακόμα και ο ασήμαντος ανθρωπάκος. Οπότε η σύγκρουση ανάμεσα στο φιλελεύθερο και στο ολοκληρωτικό κράτος δεν εκτυλισσόταν πλέον – μόνο – κατά μήκος των εθνικών συνόρων: 'Ο φασισμός επιτίθεται ταυτόχρονα προς τα μέσα και προς τα έξω'.

Για τον Horkheimer, οι εβραίοι χύνουν πολλά δάκρυα για το παρελθόν. Το ότι η ζωή τους ήταν καλύτερη στον φιλελευθερισμό δεν εγγυάται τίποτε για την δικαιοσύνη του τελευταίου. Η πολιτική ελευθερία για όλους, η ισότητα για τους εβραίους όπως και όλες οι άλλες ανθρωπιστικές θεσμίσεις, έγιναν δεκτές ως μέσα παραγωγικής αξιοποίησης του πλούτου. Με την αλλαγή των συνθηκών, οι θεσμοί έχασαν τον ωφελμιστικό χαρακτήρα στον οποίον όφειλαν την ύπαρξή τους. Η ηθική της οικονομικής ισχύος ήταν εγγενής στην πραγματικότητα μέσα στην οποία ζούσαν τη ζωή τους οι εβραίοι. Η ίδια η ορθολογικότητα του οικονομικού συμφέροντος, σύμφωνα με την οποία οι ηττημένοι ανταγωνιστές βούλιαζαν στις τάξεις του προλεταριάτου και πλήρωναν την αδυναμία τους με τη ζωή τους, εξήγγειλε τώρα (εννοεί το 1939) την καταδίκη των εβραίων.

Στο φασιστικό κράτος, το ποιοι θα ζήσουν και το ποιοι είναι καταδικασμένοι να πεθάνουν, έχει αποφασισθεί εκ των πρότερων και φανερά. Οι εβραίοι έχουν χάσει τη δύναμή τους ως παράγοντες της εμπορευματικής κυκλοφορίας επειδή η σύγχρονη (1939) δομή της οικονομίας θέτει εκτός παιχνιδιού ολόκληρη την εν λόγω σφαίρα. Είναι τα πρώτα θύματα των διαιταγών των νέων εξουσιαστών, οι οποίοι αναλαμβάνουν να φέρουν μόνον τους εις πέρας αυτή τη λειτουργία. Ο κρατικός χειρισμός του χρήματος μετατρέπεται σε ωμό χειρισμό των εκπροσώπων του χρήματος. Το ολόγικαν 'ανοίξτε τον δρόμο για τον ικανό' μπορεί κάλλιστα να το χρησιμοποιήσει για λογαριασμό του ο νικητής. Από τη στιγμή που οι εβραίοι εξευτελιστούν, θα χάσουν ακόμη και τα τελευταία παροδικά αισθήματα αστικής ταξικής αλληλεγγύης: θα νιώσουν 'τον τρόπο ότι ούτε οι πλούσιοι δεν είναι πλέον ασφαλείς'.

Η ελπίδα των εβραίων που εναποτίθεται στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο θεωρείται από τον Horkheimer του 1939, θλιβερή. Όποια κι αν είναι η έκβαση, ο συνεχόμενος μιλιταρισμός θα συνεχίσει να οδηγεί τον κόσμο σε

αυταρχικές μορφές ζωής. Η γερμανική οικονομία στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ήταν ο προάγγελος των σύγχρονων μακρόπνων προγραμμάτων: η υποχρεωτική στρατολόγηση στη διάρκεια εκείνου του πολέμου συνιστά – το 1939– κεφαλαιώδες μέρος της ολοκληρωτικής τεχνικής. Για τις στρατιές των εργαζόμενων στην πολεμική βιομηχανία, στην κατασκευή οδικών δικτύων, υπόγειων σιδηροδρόμων και δημόσιων κτηρίων, η κινητοποίηση δεν προοιωνίζεται τίποτε νέο εκτός από έναν *μαζικό τάφο*. Η συνεχής εκσκαφή της γης σε καιρό ειρήνης, είναι ήδη ένας *πόλεμος χαρακωμάτων*. Το αν βρισκόμαστε σε πόλεμο ή όχι παραμένει ασαφές ακόμη και στους ίδιους τους μαχητές. Οι έννοιες δεν είναι πλέον διακριτές με τη σαφήνεια που ήταν στον 19^ο αιώνα. Ίσως –έλεγε ο Horkheimer– μέσα στον τελικό πανικό οι εβραίοι διαφύγουν απαρατήρητοι, μακροπρόθεσμα όμως πρέπει να τρέμουν όπως όλος ο κόσμος μπροστά σε αυτό που απλώνεται σε ολόκληρη τη γη. Ίσως μετά από έναν μεγάλο πόλεμο να δούμε να αποκαθίστανται σε ορισμένες περιοχές οι παλαιές οικονομικές συνθήκες για μια σύντομη περίοδο. Αλλά τότε θα ξαναρχίσει η ίδια διαδικασία. Μετά την κατάρρευση της φιλελεύθερης οικονομίας οι άνθρωποι βρέθηκαν αναγκαστικά μπροστά στο δίλημμα: ελευθερία ή φασιστική δικτατορία;

Το μίσος προς τους εβραίους ανήκει –κατά τον Horkheimer– στην περίοδο ανόδου του φασισμού. Στη Γερμανία, ο αντισημιτισμός υπήρξε μια βαλβίδα ασφαλείας για τα νεαρά μέλη των S.A. Χρησίμευε για να τρομοκρατεί τον πληθυσμό δείχνοντας ότι το σύστημα δεν ορρωδεί προ ουδενός. Τα πογκρόμ είχαν από πολιτική άποψη στόχο περισσότερο τους θεατές παρά τους ίδιους τους εβραίους. ‘Σε ηπείρους από των οποίων την παραγωγή θα μπορούσε να ζήσει ολόκληρη η ανθρωπότητα, ο κάθε ζητιάνος φοβάται ότι ο εβραίος πρόσφυγας θα του πάρει το ψωμί’. Εφεδρικές στρατιές ανέργων και μικροαστοί σε ολόκληρο τον κόσμο –έγραφε ο Horkheimer– αγαπούν τον Hitler για τον αντισημιτισμό του και ο πυρήνας της άρχουσας τάξης συμμεριζεται αυτή την αγάπη. ‘Όταν η απανθρωπιά αυξάνεται πέραν κάθε λογικού ορίου, οι τρόμοι που την ακολουθούν καταπραύνονται’.

Ο Horkheimer θεωρεί πως όποιος συμμετέχει σε μια υπό όρους ανθρωπινή τάξη δεν πρέπει να εκπλήσσεται όταν τύχει κάποια στιγμή να πέσει και ο ίδιος θύμα των όρων της· έτσι, κάποιος που δεν ανήκει πουθενά, δεν προστατεύεται από τις συνθήκες, κάποιος που δεν υποστηρίζεται από κα-

μία δύναμη, ένας ξένος, ένα απλό ανθρώπινο ον, είναι απολύτως εγκαταλελειμμένος. 'Υπάρχουν περίοδοι που το υπάρχον με όλη του την ισχύ και την αποτελεσματικότητά του είναι το ίδιο το κακό'. Οι εβραίοι κάποτε ήταν υπερήφανοι για τον αφηρημένο τους μονοθεϊσμό, την απόρριψη των ειδώλων και την άρνησή τους να απολυτοποιήσουν οτιδήποτε το πεπερασμένο. Η σημερινή τους αγωνία (του 1939) τους ξαναδείχνει τον δρόμο:

Η άρνηση να λατρεύει κάποιος οτιδήποτε το φθαρτό που έχει υπερυψωθεί σε θέση θεού, ακόμα και σε μια Ευρώπη κάτω από τη σιδερένια μπότα, είναι η θρησκεία όσων αποδέχονται να αφιερώσουν τη ζωή τους στην προετοιμασία ενός καλύτερου μέλλοντος.

Οι εβραίοι, καταλήγει ο Horkheimer 'δεν θα μπορέσουν να ζήσουν σαν άνθρωποι, έως ότου οι άνθρωποι δώσουν οριστικά τέλος στην προϊστορία'.

Το δεύτερο βιβλίο, *Για την υπεράσπιση της Κοινωνίας*,¹ περιλαμβάνει παραδόσεις του Michel Foucault στο College de France, όπου κατείχε από το 1970 την έδρα της Ιστορίας των Συστημάτων της Σκέψης. Πρόκειται για τις 12 παραδόσεις που έγιναν το διάστημα από 7/1/1976 μέχρι 17/3/1976 και εκδόθηκαν το 1977 από τους εκδοτικούς οίκους Gallimard/Le Seuil. Στόχος μας είναι -λέει ο Foucault- να προσδιορίσουμε διαμέσου των μηχανισμών και των σχέσεών τους τα διάφορα συστήματα εξουσίας:

Για να αναλύσουμε συγκεκριμένα τις σχέσεις εξουσίας θα πρέπει να αφήσουμε κατά μέρος το νομικό μοντέλο της κυριαρχίας το οποίο προϋποθέτει το άτομο ως υποκείμενο φυσικών δικαιωμάτων. Θα πρέπει να μελετήσουμε την εξουσία με βάση την ίδια την σχέση [...] τον τρόπο με τον οποίο οι σχέσεις καθυπόταξης κατασκευάζουν υπηκόους.

Έτσι, ο Foucault σημειώνει ότι

με την εξέλιξη των κρατών από τις αρχές του Μεσαίωνα και εξής, οι πόλεμοι έχουν την τάση να συγκεντρωθούν σε μια κεντρική εξουσία, καταλήγουν σιγά-σιγά να γίνουν προνόμιο του κράτους: η κοινωνία έτσι [...] αντικαταστάθηκε σταδιακά από ένα κράτος με στρατιωτικούς θεσμούς στη διάθεσή του. Δημιουργήθηκε, λοιπόν, ένας λόγος σχετικά με τις σχέσεις κοινωνίας και πόλεμου.

Ο πολεμικός λόγος, στον οποίο αναφέρεται ο Foucault, είναι ένας λόγος ιστορικο-πολιτικός -πολύ διαφορετικός από τον φιλοσοφικο-νομικό λόγο. Σε αυτό το συγκεκριμένο σχήμα ανάλυσης, μας λέει, το ομιλούν υποκείμενο

βρίσκεται εντός της μάχης, έχει αντιπάλους, πολεμά για τη νίκη. Επιδιώκει να επιβάλλει ένα δίκαιο, πρόκειται όμως για το δικό του δίκαιο, με τη σφραγίδα της κατάκτησης: είναι το φυλετικό δικαίωμα των εισβολών ή των κατακτήσεων.

Πρόκειται για έναν λόγο που αντέστρεφε τις παραδοσιακές αξίες κατανόησης και ερμηνείας της ιστορίας. Ως αρχή αποκωδικοποίησης θα πρέπει να προβληθεί η σύγχυση της βίας, των παθών, του μίσους και της αντεκδίκησης.

Αυτός ο λόγος περί πολέμου αναπτύσσεται κυρίως κατά τον 17^ο αιώνα στην αρχή στην Αγγλία, στην αντιπολίτευση των *κοινοβουλευτικών* και στους *πουριτανούς*, με τη ιδέα ότι η αγγλική κοινωνία είναι από τον 9^ο αιώνα και εξής μια κοινωνία κατάκτησης: η μοναρχία και η αριστοκρατία, με τους δικούς τους θεσμούς είναι νορμανδικής προέλευσης, ενώ ο σαξονικός λαός έχει διατηρήσει με πολύ κόπο ορισμένα στοιχεία από τις πρωταρχικές του ελευθερίες. Ανάλογη ανάλυση συναντάμε στους αριστοκρατικούς κύκλους της Γαλλίας, στα τέλη της βασιλείας του Λουδοβίκου ΙΔ' (με τον Boulainvilliers), αυτή τη φορά όμως η αφήγηση της ιστορίας και η διεκδίκηση των δικαιωμάτων αφορά τους νικητές: η γαλλική αριστοκρατία προβάλλοντας τη γερμανική της καταγωγή αποκτά ένα δικαίωμα κατάκτησης και απόλυτης επιβολής σε όλους τους κατοίκους, Γαλάτες και Ρωμαίους, καθώς και προνόμια σε σχέση με τη βασιλική εξουσία.

Στην συνέχεια των παραδόσεών του, ο Foucault διευκρινίζει την αντίληψή του για την ανάλυση της εξουσίας: η εξουσία πρέπει να αναλύεται ως κάτι που λειτουργεί μόνον *αλυσιδωτά*. Η εξουσία ασκείται ως δίκτυο: τα άτομα μονίμως υφίστανται και την ίδια στιγμή ασκούν την εξουσία. Δεν αποτελούν ποτέ ένα ακίνητο στόχο της εξουσίας, αποτελούν μονίμως τους διαύλους της. Με άλλα λόγια, η εξουσία διαμετακομίζεται μέσω των ατόμων, δεν ασκείται επ' αυτών. Το άτομο είναι ένα αποτέλεσμα της εξουσίας και επειδή ακριβώς συνιστά αποτέλεσμά της, είναι παράλληλα και *διανυγός* της: η εξουσία διακινείται διαμέσου του ατόμου το οποίο έχει δημιουργήσει. Για τον Foucault, κατά τον 19^ο αιώνα συμβαίνει μια *κρατικοποίηση* τρόπον τινά της *βιολογικής* κατάστασης: κατά τον 17^ο και τον 18^ο αιώνα εμφανίζονται ορισμένες τεχνικές της εξουσίας που επικεντρώνονταν κυρίως στο *σώμα* του ατόμου, τεχνικές αυξητικές της δύναμης των σωμάτων αυτών με την άσκηση, την προπόνηση κ.λπ. που αποτελούσαν ταυτόχρονα τεχνικές εξορθολογισμού και αυστηρής οικονομίας μιας εξουσίας που όφειλε να

ασκεί με μεθοδικότητα ένα ολόκληρο σύστημα επιτήρησης, ιεραρχιών, εμποτειών, έγγραφων, σχέσεων: τεχνολογία που ονομάζει *πειθαρχική τεχνολογία της εργασίας*. Κατά το δεύτερο ήμισυ του 18^{ου} αιώνα, όμως, εμφανίζεται κάτι νέο, μια άλλη τεχνολογία της εξουσίας η οποία δεν είναι πειθαρχική, που εφαρμόζεται όχι στο σώμα αλλά στη ζωή των ανθρώπων, δεν αφορά τον άνθρωπο-σώμα αλλά τον *ζώντα-άνθρωπο*. Η πειθαρχία προσπαθεί να διευθύνει το πλήθος των ανθρώπων: το πλήθος αυτό μπορεί να αποδομηθεί σε σώματα ατόμων προς εκπαίδευση, επιτήρηση, χρήση, τιμωρία. Η δεύτερη εξουσία δεν εξατομικεύει αλλά *μαζικοποιεί*, δεν κινείται στην κατεύθυνση του ανθρώπου-σώματος αλλά του *ανθρώπου-είδους*. Μετά την *ανατομικοπολιτική* του ανθρώπινου σώματος, που δημιουργείται στη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα, εμφανίζεται στα τέλη του ίδιου αιώνα κάτι διαφορετικό, η *βιοπολιτική* του ανθρώπινου είδους, με πρώτα αντικείμενα το ποσοστό γεννήσεων και θανάτων, τον ρυθμό αναπαραγωγής, τη γονιμότητα του πληθυσμού, τις πρώτες δημογραφικές μετρήσεις, στατιστική μέτρηση μια *βιοπολιτική* που δεν ασχολείται μόνο με τη γονιμότητα αλλά και με τη νοσηρότητα, καθώς στα τέλη του 18^{ου} αιώνα το ζήτημα δεν ήταν οι επιδημίες αλλά οι *ενδημίες*: η μορφή, δηλαδή, η φύση, η έκταση, η διάρκεια, η ένταση των κυρίαρχων σε ένα πληθυσμό ασθενειών. Αυτά τα φαινόμενα αρχίζουν να λαμβάνονται υπ' όψη στα τέλη του 18^{ου} αιώνα και οδηγούν στη θέσπιση μιας ιατρικής της οποίας σημαντικότερη λειτουργία θα είναι πια η δημόσια υγιεινή. Κατά τον Foucault, στη νέα βιο-τεχνολογία της εξουσίας δεν έχουμε να κάνουμε ούτε με την κοινωνία ούτε με το άτομο-σώμα αλλά με ένα νέο πολλαπλό σώμα: με την έννοια του *πληθυσμού*. Εμφανίζεται, δηλαδή, με την τεχνολογία της *βιοπολιτικής*, η τεχνολογία της εξουσίας επί του πληθυσμού αυτού καθεαυτού, επί του ανθρώπου ως έμβιου όντος, η εξουσία του *‘διδόναι ζωή’*.

Η βιοπολιτική αυτή αναπτύσσεται παράλληλα με τη σταδιακή απαξίωση του *θανάτου*: η μεγαλοπρεπής, τελετουργική, δημόσια αναπαράσταση του θανάτου σταδιακά απαλείφθηκε από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα και ως τις μέρες μας. Σήμερα ο θάνατος έχει γίνει κάτι το ‘απόκρυφο, ιδιωτικό, επείσχυνο’. Το γεγονός αυτό οφείλεται –κατά τον Foucault– σε μια μεταβολή των τεχνολογιών εξουσίας. Παλιά (και ως τα τέλη του 18^{ου} αιώνα), ο θάνατος αποτελούσε τη μετάβαση από τη μία εξουσία στην άλλη, όπου η μία ήταν η εξουσία του ηγεμόνα επί της γης και η άλλη του ηγεμόνα εν τοις ουρανοίς. Ο θά-

νατος αποτελούσε επίσης τη μεταβίβαση της εξουσίας του θνήσκοντος, η οποία μεταβιβαζόταν στους επιζώντες: τα τελευταία λόγια, οι τελευταίες συστάσεις, οι τελευταίες επιθυμίες, οι διαθήκες κ.λπ. Τώρα όμως, που η εξουσία παρεμβαίνει κυρίως για να παρατείνει τη ζωή, για να ελέγξει τα ατυχήματα, τα απρόοπτα, τις αναπηρίες, ο θάνατος, ως πέρας του βίου, γίνεται ξαφνικά το πέρας, το όριο, το τέλος της εξουσίας. Σε σχέση με την εξουσία, είναι ένα στοιχείο *εξωτερικό*: βρίσκεται εκτός του πεδίου της και η εξουσία μπορεί να το ελέγξει μόνο *γενικά, σφαιρικά, στατιστικά*. Η εξουσία δεν έχει επιρροή στον θάνατο αλλά στη *θνησιμότητα*. Επομένως, ο θάνατος επιπίπτει πλέον στη σφαίρα της ιδιωτικής ζωής, της απολύτως προσωπικής ιδιωτικής ζωής. Έτσι, κατά τον Foucault, από τον 18^ο αιώνα και μετά έχουμε δύο τεχνολογίες της εξουσίας που δημιουργούνται με κάποια χρονική απόσταση μεταξύ τους και αλληλοεπικαλύπτονται. Έχουμε μια πειθαρχική τεχνική: επικεντρώνεται στο *σώμα*, τα αποτελέσματά της είναι εξατομικευμένα, χειρίζεται το σώμα ως εστία δυνάμεων οι οποίες πρέπει να καταστούν *χρήσιμες* και μαζί *ευπειθείς*. Και έχουμε και μια διαφορετική τεχνολογία, η οποία δεν επικεντρώνεται πια στο *σώμα* αλλά στη *ζωή*: μια τεχνολογία που συγκεντρώνει τα *μαζικά* φαινόμενα, που έχει στόχο να ελέγξει τα συγκυριακά συμβάντα, που δεν αποσκοπεί στην ατομική εκπαίδευση αλλά στη συνολική *ισορροπία*, στην *ασφάλεια* του συνόλου. Μια τεχνολογία η οποία είναι και στις δύο περιπτώσεις μια *σωματική* τεχνολογία, στη μία όμως το σώμα θεωρείται *σε επίπεδο ατόμου*, ως οργανισμός *προικισμένος* με *ικανότητες*, ενώ στην άλλη τα σώματα *εντάσσονται* σε *συνολικές βιολογικές διαδικασίες*.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, έγιναν δύο προσαρμογές στη μηχανική της εξουσίας. Η πρώτη έγινε για να μη διαφύγουν οι λεπτομέρειες: οι μηχανισμοί της εξουσίας προσαρμόστηκαν στο σώμα του ατόμου με την *επιτήρηση* και την *εκπαίδευση* -αυτή ήταν η πειθαρχία που συντελέστηκε πολύ νωρίς στον 17^ο και στον 18^ο αιώνα ήδη στο σχολείο, το νοσοκομείο, το στρατόπεδο. Κατόπιν, στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, έχουμε μια δεύτερη προσαρμογή που αφορά τα συνολικά φαινόμενα σχετικά με τον πληθυσμό, με τις *βιολογικές* ή *βιοκοινωνικές διεργασίες* των ανθρώπινων μαζών. Έχουμε λοιπόν δύο ακολουθίες: την ακολουθία *σώμα-οργανισμός-πειθαρχία-θεσμοί* και την ακολουθία *πληθυσμός-βιολογικές διεργασίες-ρυθμιστικοί μηχανισμοί-κράτος*. από τη μία, την οργανική πειθαρχία, από την άλλη, ένα βιολογικό και κρατικό σύνολο, τη *βιο-ρύθμιση* από πλευράς κράτους.

Τούτων δοθέντων, στην τεχνολογία της εξουσίας υπεισέρχεται – σύμφωνα με τον Foucault– ο ρατσισμός. Ο ρατσισμός εντάχθηκε στους μηχανισμούς του κράτους με την ανάδυση της βιο-εξουσίας, ως ένας τρόπος για να εισαχθεί επιτέλους στο πεδίο της ζωής μια τομή ανάμεσα στα στοιχεία που πρέπει να ζήσουν και σε εκείνα που πρέπει να πεθάνουν: η εμφάνιση, η διάκριση, η ιεράρχηση των φυλών, ο χαρακτηρισμός ορισμένων φυλών ως καλών και ορισμένων άλλων ως κατώτερων είναι ένας τρόπος κατακερματισμού του βιολογικού πεδίου, διαχωρισμού της μιας από την άλλη ομάδα, δημιουργίας μιας διαχωριστικής γραμμής βιολογικού τύπου. Θα πρέπει να συμβάλλει στη δημιουργία μιας θετικής σχέσης –‘όσο πιο πολλούς αφήσεις να πεθάνουν, τόσο περισσότερο για τον λόγο αυτό εσύ θα ζήσεις’. Ο ρατσισμός ενεργοποιεί αυτή την πολεμικού τύπου σχέση ‘αν θες να ζήσεις ο άλλος πρέπει να πεθάνει’ με ένα νέο τρόπο συμβατό προς τη βιο-εξουσία: με τον θάνατο του άλλου, τον θάνατο της κακής φυλής (του εκφυλισμένου ή του μη φυσιολογικού), η ζωή θα γίνει πιο υγιής και πιο καθαρή. Η σχέση αυτή δεν είναι λοιπόν στρατιωτική, πολεμική ή πολιτική: είναι σχέση βιολογική. Οι αντίπαλοι είναι οι εξωτερικοί ή εσωτερικοί κίνδυνοι σε σχέση με τον πληθυσμό, η θανάτωση δεν είναι αποδεκτή στο σύστημα της βιο-εξουσίας παρά μόνο όταν κατατείνει όχι απλώς στη νίκη επί των πολιτικών αντιπάλων, αλλά στην εξόντωση του βιολογικού κινδύνου και στην ενίσχυση του ίδιου του είδους ή της φυλής. Ο ρατσισμός είναι η προϋπόθεση για την αποδοχή της θανάτωσης σε μια κοινωνία τυποποίησης και ταξινόμησης. Μπορούμε να καταλάβουμε τον δεσμό που πολύ γρήγορα δημιουργήθηκε ανάμεσα στη βιολογική θεωρία του 19^{ου} αιώνα και στον λόγο της εξουσίας. Ουσιαστικά, η εξελικτική θεωρία υπό την ευρεία έννοιά της –όχι τόσο η ίδια η θεωρία του Δαρβίνου αλλά η δέσμη των εννοιών της (ιεραρχία των ειδών, πάλη μεταξύ των ειδών για την επιβίωση, επιλογή που εξολοθρεύει τους λιγότερο προσαρμοσμένους)– έγινε κατά τον 19^ο αιώνα ένας τρόπος μεταγραφής του πολιτικού λόγου σε όρους βιολογικούς. Στο εξής, ο πόλεμος θα έχει να κάνει με την καταστροφή του πολιτικού αντιπάλου αλλά και της αντίπαλης φυλής επίσης, που θεωρείται πλέον και ως βιολογικός κίνδυνος. Ακόμη περισσότερο, όμως, ο πόλεμος θα εμφανισθεί στα τέλη του 19^{ου} αιώνα ως ένας τρόπος ενίσχυσης της ίδιας της (δικής μας) φυλής, ως ένας τρόπος ανανέωσής της. ‘Όσο πιο πολλοί από μας πεθάνουν, τόσο πιο καθαρή θα είναι η φυλή στη οποία ανήκουμε’.

Η ιδιαιτερότητα του σύγχρονου ρατσισμού, κατά τον Foucault, αφορά την τεχνική της εξουσίας, τη λειτουργία του κράτους το οποίο είναι υποχρεωμένο να χρησιμοποιεί τη φυλή, την εξόντωση των φυλών και την κάθαρση της φυλής. Σε τελική ανάλυση, ο ναζισμός αποτελεί όντως την ανάπτυξη των νέων μηχανισμών εξουσίας. Στο ναζιστικό κράτος, το μόνο κράτος στο οποίο οι βιολογικές ρυθμίσεις λαμβάνονται τόσο επίμονα υπόψη: αναδοχή του βιολογικού στοιχείου της τεκνοποίησης, της κληρονομικότητας, της ασθένειας, των ατυχημάτων. Ο έλεγχος των απρόοπτων που χαρακτηρίζουν τις βιολογικές διαδικασίες ήταν ένας από τους άμεσους στόχους του καθεστώτος. Παράλληλα όμως με την καθολικά προστατευτική, ρυθμιστική και πειθαρχική κοινωνία, έχουμε την αποχαλίνωση της δολοφονικής εξουσίας, της εξουσίας της θανάτωσης που διατρέχει όλο το κοινωνικό σώμα της ναζιστικής κοινωνίας: δεν παρέχεται στο κράτος μόνο, αλλά σε μια σειρά ατόμων (τάγματα Εφόδου, Ες-Ες). Στο ναζιστικό κράτος όλος ο κόσμος έχει δικαίωμα ζωής και θανάτου πάνω στον γείτονά του, έστω και διάμεσου της κατάδοσης. Ο πόλεμος στον ναζισμό παρουσιάζεται ως η έσχατη και αποφασιστική φάση όλων των πολιτικών διαδικασιών: η πολιτική οφείλει να καταλήγει στον πόλεμο. Στόχος του ναζιστικού καθεστώτος δεν είναι απλώς η καταστροφή των άλλων φυλών, αλλά και η έκθεση της ίδιας της φυλής στον απόλυτο και καθολικό κίνδυνο του θανάτου. Ο κίνδυνος του θανάτου εγγράφεται μεταξύ των θεμελιακών καθηκόντων της ναζιστικής υπακοής και μεταξύ των κυριοτέρων στόχων της πολιτικής του. Ο πληθυσμός, μόνο αν εκτεθεί, στο σύνολό του, καθολικά στον θάνατο, θα μπορέσει να γίνει μια ανώτερη φυλή να αναγεννηθεί έναντι των άλλων φυλών οι οποίες θα έχουν εξολοθρευτεί ολοκληρωτικά ή θα έχουν τελεσίδικα υποδουλωθεί. Στους ναζί έχουμε ένα απολύτως ρατσιστικό κράτος, δολοφονικό και αυτοκτονικό, χαρακτηριστικά που αλληλοεπικαλύπτονται τόσο στην τελική λύση (η οποία είχε στόχο διάμεσου των εβραίων να εξοντώσει όλες τις άλλες φυλές, σύμβολο και έκφραση των οποίων ήταν οι εβραίοι) του 1942-1943, όσο και στη συνέχεια στο τηλεγράφημα 71 με το οποίο ο Hitler, τον Απρίλιο του 1945, διάτασε την καταστροφή των συνθηκών ζωής του ίδιου του γερμανικού λαού.

Μπορούμε τώρα, μετά από τη διεισδυτική ανάλυση για την βιοεξουσία και βιοπολιτική του Foucault να ξαναδιαβάσουμε βιβλία για το Άουσβιτς όπως αυτό του Laurence Rees (*Άουσβιτς. Οι Ναζί και η τελική λύση*) όπου

φωτίζονται άγνωστες πτυχές της δημιουργίας και της εξέλιξης του Άουσβιτς στον πιο απόλυτο τόπο φρίκης. Το βιβλίο του Rees βασίζεται σε έρευνες ετών που χρησίμευσαν ως υλικό για το ιστορικό ντοκιμαντέρ παραγωγής του BBC με τον ομώνυμο τίτλο, υπό την επιστημονική εποπτεία του Sir Ian Kershaw. Ελήφθησαν υπόψη πάνω από 100 συνεντεύξεις από επιζήσαντες του στρατοπέδου και εγκληματίες SS. Μέσα από το βιβλίο, ξεδιπλώνεται όχι μόνο η φρίκη του Άουσβιτς αλλά και τα πριν, η προετοιμασία του, η αδιάκοπη αντισημιτική προπαγάνδα του ναζιστικού καθεστώτος. Όπως μας θυμίζει ο Rees,

ο Γιοζεφ Γκαίμπελς ήταν ο μάστορας της χιτλερικής προπαγάνδας [...] και μάλλον ο πρώτος που χρησιμοποίησε τον κινηματογράφο για την ενίσχυση των υπαρχουσών προκαταλήψεων. Ο Γκαίμπελς πίστευε πως είναι προτιμότερο να ενισχύσει κανείς τις υπάρχουσες προκαταλήψεις των ανθρώπων παρά να δοκιμάσει να αλλάξει το μυαλό τους. Στις περιπτώσεις που ήταν απαραίτητο να αλλάξει την άποψη των Γερμανών, η τεχνική του ήταν να κινείται όπως ένα κομβόι (πάντοτε με την ταχύτητα του πιο αργού σκάφους) και διαρκώς να επαναλαμβάνει, με μικρές αλλαγές, το μήνυμα που ήθελε να περάσει. Για να το πετύχει αυτό, σχεδόν δεν έλεγε τίποτα. Απλώς έδειχνε εικόνες και έλεγε ιστορίες που οδηγούσαν τους απλούς Γερμανούς να εξαγάγουν τα συμπεράσματα που εκείνος ήθελε, κάνοντάς τους να πιστέψουν ότι τα είχαν σκεφτεί μόνοι τους. Παρά το ότι ο Γκαίμπελς ήταν διαβόητος για την κινηματογραφική ταινία *Ο αιώνιος Εβραίος*, στην οποία μεταξύ των σκηνών που παρουσιάζουν Εβραίους παρεμβάλλονται εικόνες με αρουραίους, ο ίδιος προτιμούσε ταινίες όπως *Ο Εβραίος Suss* όπου, ένα όμορφο άριο κορίτσι βιάζεται από έναν Εβραίο.

Ξετυλίγοντας την ιστορία του Άουσβιτς, ο Rees μας αποκαλύπτει την φρίκη του ολοκαυτώματος. Γιατί το Άουσβιτς δεν ήταν απλώς στρατόπεδο συγκέντρωσης. Τα στρατόπεδα συγκέντρωσης (όπως το Νταχάου) ήταν εντελώς διαφορετικά από τα στρατόπεδα εξόντωσης όπως αυτό της Τρεμπλίνκα, τα οποία έκαναν την εμφάνισή τους στα μέσα του πολέμου. Το Άουσβιτς είναι ένα μνημείο της ανθρώπινης αχρειότητας. Και είναι δύσκολο να διαφωνήσει κανείς με την ετυμηγορία της Else Baker, η οποία στάλθηκε στο Άουσβιτς στην ηλικία των οκτώ ετών, ότι ο *‘βαθμός της ανθρώπινης αχρειότητας είναι αμέτρητος’*. Ο Toivni Blatt, ο οποίος αναγκάστηκε από τους ναζί να εργαστεί στο Σομπιμπόρ, είπε στη συνέντευξή του στον Rees:

οι άνθρωποι με ρωτάνε: Τι αποκόμισες; Και νομίζω πως μόνο για ένα πράγμα είμαι σίγουρος: κανένας δεν ξέρει τον εαυτό του. Ο καλός άνθρωπος, αν τον συναντήσεις στον δρόμο και τον ρωτήσεις 'Που είναι η Νορθ Στριτ;' θα σε συνοδεύσει για μισό τετράγωνο και θα σου δείξει ότι είναι καλός και ευγενικός. Ο ίδιος άνθρωπος, κάτω από διαφορετικές συνθήκες μπορεί να γίνει ο χειρότερος σαδιστής. Κανείς δεν ξέρει τον εαυτό του.

Όπως μας λέει ο Rees,

είναι τρομακτικό ότι τα μέλη των SS που διέπραξαν το έγκλημα του Άουσβιτς δεν αιτιολογούσαν [στις συνεντεύξεις τους] τις πράξεις τους με τη φράση 'Εκτελούσα διαταγές', αλλά λέγοντας 'Σκέφτηκα ότι ήταν το σωστό'.

Και ακόμη πιο φρικτό: όσοι διέπραξαν τα εγκλήματα, πολλά χρόνια μετά, όταν δεν κινδύνευαν πια να τιμωρηθούν δεν έδειχναν να αισθάνονται καμία τύψη. Όπως γράφει ο Rees,

στα 1990, όταν είχα την ευκαιρία να μιλήσω με τον Wilfred von Oven, πρώην μέλος του ναζιστικού κόμματος και υπασπιστή του διαβόητου υπουργού Προπαγάνδας, μετά τη συνέντευξη πίνοντας τσάι, ρώτησα τον ευφυή και γοητευτικό αυτόν άντρα 'αν μπορούσατε να περιγράψετε με μια λέξη την εμπειρία σας από το Τρίτο Ράιχ, ποια θα ήταν αυτή;'. Όσο ο Von Oven συλλογιζόταν την απάντηση που θα μου έδινε, σκέφτηκα πώς το πιθανότερο ήταν ότι θα αναφερόταν στα φρικτά εγκλήματα που διέπραξε το καθεστώς – εγκλήματα που και ίδιος είχε παραδεχτεί πώς είχαν συμβεί- και στις καταστροφές που προκάλεσε ο ναζισμός σε ολόκληρο τον πλανήτη: 'Λοιπόν', είπε τελικά, 'αν πρέπει να περιγράψω με μια λέξη την εμπειρία μου από το Τρίτο Ράιχ, η λέξη που θα επέλεγα είναι: Παράδεισος'.

Το Άουσβιτς κτίστηκε το 1940: αρχικά ως στρατόπεδο συγκέντρωσης για να στεγάσει πολωνούς κρατούμενους, αλλά και για να αναπτυχθεί ως μια καπιταλιστική επιχείρηση στην υπηρεσία του ναζιστικού κράτους. Χιλιάδες κρατούμενοι πέθαναν κατά τη διάρκεια των καταναγκαστικών έργων, είτε στα αγροτικά πειράματα του διοικητή των SS Himler, είτε δουλεύοντας για καπιταλιστικές επιχειρήσεις όπως η IG Farben. 'Στόχος της εκστρατείας στη Ρωσία είναι ο αποδεκατισμός του σλαβικού πληθυσμού κατά 30 εκατομμύρια', έλεγε κυνικά ο Himler. Και τα πρώτα θύματα θα ήταν βέβαια οι εβραίοι. Φτιάχτηκαν έτσι τα ειδικά τμήματα των SS, τα Einsatzgruppen, με μοναδική αποστολή να εκτελούν εβραίους. Μια μηχανή θανάτου 40.000 αντρών ξεχύθηκε από την πρώτη μέρα του πολέμου στο

δολοφονικό τους έργο και εκτέλεσε 1,5 εκατομμύριο εβραίους της Σοβιετικής Ένωσης. Η καθημερινή φρίκη των μαζικών εκτελέσεων, όμως, δημιούργουσε ψυχολογικά προβλήματα ακόμα και στα μέλη των SS και έτσι οι ναζί άρχισαν να ψάχνουν νέες εκτελεστικές μεθόδους. Άρχισαν να πειραματίζονται με τα δηλητηριώδη αέρια που είχαν ήδη χρησιμοποιηθεί στα προγράμματα ευθανασίας του Hitler στη Γερμανία.

Η Estera Frenkiel μια έφηβη εβραία, ένωσε από την αρχή το έντονο μίσος των ναζί για τους πολωνούς εβραίους:

Είχαμε συνηθίσει στον αντισημιτισμό [...] τα αίτια του πολωνικού αντισημιτισμού ήταν ίσως περισσότερο οικονομικά. Όμως ο αντισημιτισμός των ναζί ήταν κάπως έτσι: 'Γιατί υπάρχουν; Δεν θα έπρεπε! Πρέπει να εξαφανιστείς'.

Ένα μέρος της ναζιστικής διανόησης θεωρούσε ότι μια τέτοιου μεγέθους μείωση του πληθυσμού ήταν οικονομικά δικαιολογημένη. Στην προσπάθειά τους να διατυπώσουν μια θεωρία 'βέλτιστου οικονομικού μεγέθους', οι οικονομικοί σχεδιαστές των ναζί εξέταζαν κάθε περιοχή και, ανάλογα με τον αριθμό των κατοίκων, αποφαινόταν για το κατά πόσο μπορούσε να τους αποφέρει όφελος ή ζημιά. Έτσι, ο γερμανός οικονομολόγος Helmut Meinhold του Ινστιτούτου Εργατικής Ανάπτυξης στην Ανατολή υπολόγισε το 1941 ότι υπήρχε ένα 'πλεόνασμα' 5,83 εκατομμυρίων Πολωνών. Η ύπαρξη αυτού του πλεονάσματος συνεπαγόταν 'πραγματική διάβρωση του κεφαλαίου'. Οι άνθρωποι που το αποτελούσαν ήταν Ballastexistenzen - περιττές υπάρξεις.

Οι SS του Άουσβιτς πειραματίζονταν με τους δικούς τους θαλάμους αερίων, μετατρέποντας μικρά αγροτόσπιτα, ώστε να κλείνουν ερμητικά και διοχέτευαν από μια τρύπα στο ταβάνι δηλητηριώδη αέρια. Τα πρώτα θύματα ήταν εβραίοι και σοβιετικοί αιχμάλωτοι που δεν μπορούσαν να εργαστούν. Οι SS έλεγαν στους κρατούμενους που οδηγούνταν στους θαλάμους ότι μπαίνουν για απολύμανση και τους έβαζαν να γδυθούν και να μαζέψουν τα πράγματά τους. Έτσι εξασφάλιζαν, αφενός, ότι οι κρατούμενοι δεν θα αντισταθούν, αφετέρου, ότι δεν θα χρειαστεί να παιδεύονται αργότερα να γδύνουν τα πτώματα και να ψάχνουν για πολύτιμα αντικείμενα. Την άνοιξη του 1942 στέλνονται στο Άουσβιτς χιλιάδες εβραίοι από τη Σλοβακία και τη Γαλλία και, αργότερα, από όλη την Ευρώπη. Το καλοκαίρι φτάνει στο στρατόπεδο ο Himler και ανακοινώνει την τελική απόφαση

των ναζί για την εξόντωση του εβραϊκού πληθυσμού της Πολωνίας. Οι ναζί είχαν κατασκευάσει 4 εργοστάσια θανάτου στην Τρέμπλινκα, το Μπέλζεκ, το Σομπιμπόρ και το Μάιντανεκ. Μέχρι το τέλος του χρόνου στην Επιχείρηση Ράινχαρντ, όπως την ονόμασαν, οι ναζί δολοφόνησαν σε αυτά 1.300.000 ανθρώπους. Το 1943 στο Άουσβιτς χτίστηκαν τέσσερα κρεματορία. Σε αυτές τις εγκαταστάσεις που 'θύμιζαν εργοστάσια, κατάλληλες για δολοφονίες βιομηχανικής κλίμακας' μπορούσαν να δολοφονηθούν καθημερινά 4.700 άνθρωποι. Για χρόνια υπήρχε διάσταση στους ναζί ανάμεσα σ' εκείνους που πίστευαν ότι οι εβραίοι έπρεπε να δουλεύουν για το Ράιχ και σ' αυτούς που πίστευαν ότι έπρεπε να εξολοθρευτούν. Η μέση λύση ήταν να 'δουλέψουν μέχρι θανάτου'. Το Άουσβιτς μπορούσε να επιτύχει τον διπλό στόχο της εργασίας και του θανάτου. Όταν τα τρένα φορτωμένα με εβραίους έφταναν στο Άουσβιτς γινόταν καταρχάς μια διαλογή. Οι μη ικανοί για εργασία στέλνονταν κατευθείαν στα κρεματορία. Οι ικανοί στέλνονταν σε ένα από τα 28 μικρότερα στρατόπεδα συγκέντρωσης που λειτουργούσαν γύρω από το Άουσβιτς και δούλευαν στις διπλανές βιομηχανικές εγκαταστάσεις. Όταν πια δεν μπορούσαν να εργαστούν στέλνονταν και αυτοί στα κρεματορία. Μέχρι τον Ιανουάριο του 1945, από τους 1,3 εκατομμύρια ανθρώπους που στάλθηκαν στο Άουσβιτς, πάνω από 1.100.000 πέθαναν εκεί. Από αυτούς το ένα εκατομμύριο, δηλαδή πάνω από το 90%, θανατώθηκαν λόγω ενός μόνο 'εγκλήματος' που είχαν διαπράξει στα μάτια των ναζί -να γεννηθούν εβραίοι.

Νομίζω ότι τα τρία αυτά βιβλία που παρουσιάστηκαν, σε συνδυασμό με παρόμοιες προσπάθειες που είδαν πρόσφατα το φως της δημοσιότητας,² σε πείσμα της τρέχουσας εβραιοφοβίας, μπορούν να φωτίσουν σε κάποιο βαθμό το αίνιγμα του αντισημιτισμού και του υπέρτατου εγκλήματος που τον συνόδευσε: της τελικής λύσης.

Σημειώσεις

¹ Πρβλ. τη βιβλιοκριτική του Κώστα Περεζού (2004) στο *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 23: 165-170.

² Βλ., μεταξύ άλλων, Ζαν-Πωλ Σαρτρ (2006), *Στοχασμοί για το Εβραϊκό Ζήτημα*, μτφρ.: Αθ. Σαμαρτζής, πρόλογος: Αρλέτ Ελκάιμ-Σαρτρ, Αθήνα: Εστία.